

moederschap bleef de vrouw verstoken van burgerrechten. Ze diende algemene publieke doeleinden via de omweg van haar inzet in het private leven. Dergelijke vraagstukken hielden ook de revolutionairen in het buitenland bezig. Maar zoals heel helder betoogd in het hoofdstuk over de zogenaamde zusterrepublieken had elke republiek haar eigen besognes en was ze vooral met zichzelf bezig – ook de Bataafse. Dat ze in unieke omstandigheden leefden, is een besef dat pas later – rond 1850 – ontstond en waarnaar ze met enige nostalgie terugkeken.

Erik DE BOM (Leuven)

TIJD

Rüdiger Safranski, *Tijd. Hoe tijd en mens elkaar beïnvloeden*, Vertaling Mark Wildschut, Amsterdam/Antwerpen, Atlas Contact, 2016, 218 p., ISBN 9789045031262, 21.99€

Wat betekent ‘tijd’ voor de mens? Het is een vraag die de filosofie reeds eeuwenlang bezighoudt. Ook Rüdiger Safranski neemt haar als uitgangspunt voor zijn huidig filosofisch onderzoek. Bekend van gewaardeerde biografieën over onder andere Heidegger, Goethe, Schiller, Schopenhauer en Nietzsche, toont *Tijd* (2016) Safranski’s kunde om evenzeer over grote filosofische thema’s te schrijven. Eerder nam hij het kwaad en de vrijheid (2003) voor zijn rekening, en nu dus de tijd. Dit alles doet hij in lijn van de Duitse denkers die hem intrigeren en inspireren, weliswaar, en die hij daarom ook in *Tijd* regelmatig ten tonele opvoert.

Waarom is het zo belangrijk om het filosofische debat rond tijd opnieuw te openen? Voor Safranski vertrekt dit vanuit een metafysica-kritische cultuurdiagnose. Technologische vernuftigheden hebben ervoor gezorgd dat de mens in staat is de tijd in grote mate te beheersen, en dus te controleren, maar, zo stelt hij - niet zonder daar een welbepaalde prijs voor te betalen. ‘We leven vandaag de dag onder een strikt tijdregime. Stipte werktijden, krap bemeten vrije tijd en strak ingeplande tijd voor scholing en ontwikkeling. [...] Het individu voelt zich in zelfopgelegde en door anderen opgelegde tijdschema’s gevangen. Daardoor is men genoodzaakt steeds aan tijd te denken, hoe je hem optimaal benut, waar je tijd kunt besparen, of je iemand tijd mag geven.’ (89) Kortom, we boeten in op de kwaliteit van onze ervaringen omdat we niet langer de tijd nemen deze zorgvuldig te verwerken. De moderne mens is constant met tijd bezig, maar denkt er niet bewust over na. Daarom vindt Safranski dat aandacht en bezinning een eigen plaats dienen te bekleden in onze moderne communicatiemaatschappij. *Tijd*

vormt de neerslag van dit pleidooi.

In *Tijd* kijkt Safranski hiervoor naar het fenomeen van de tijd zelf. Hij belicht haar vanuit opvattingen van schrijvers en dichters uit alle tijden en speelt daarmee in op dimensies van het leven die aan de moderne, gejaagde mens voorbijgaan. In die onrust beoogt Safranski verandering te brengen. Tijd is volgens hem gelaagd: er is een persoonlijke tijd, een kosmische tijd, een geëxploiteerde tijd en een sociale tijd. Dat is geen natuurlijk gegeven. De mens creëert deze tijden grotendeels zelf en dient dit te onderkennen. Immers, het is maar door de uitvinding van het uurwerk dat tijd iets controleerbaar werd. 'Terwijl de tijd zelf nauwelijks te vatten is, zijn de uurwerken dat wel. Als die eenmaal bestaan, oefenen ze een grote invloed uit op de manier waarop mensen [...] leven.' (74) Volgens het betoog van Safranski is dit zowel een bevrijding als een beperking. Safranski spreekt over 'de ideologie van de mechanisering' (77) waardoor bepaalde gebeurtenissen heel anders beleefd worden. Een nulpuntsituatie weten af te bakenen, stelt de mens in staat om verandering te ervaren, of geeft de mogelijkheid van opnieuw beginnen. Overmatig meten leidt dan weer tot verveling en zinverlies. Het is dus de relatie tussen mens en tijd zelf die van existentieel belang is – of, om het met Safranski's eigen woorden te zeggen, 'de verwachtingshorizon domineert de ervaringsruimte.' (43) De mens, die in staat is zelf vorm te geven aan deze relatie, staat hiermee voor een welbepaalde opdracht. *Tijd* ijvert voor een nieuwe tijdspolitiek die meer ruimte laat aan de 'eigen tijd' en haar in contrast stelt met de economische opvatting die vandaag de dag overheerst.

Safranski schreef *Tijd* met kennis van zaken en geeft hierdoor opnieuw een verfrissende kijk op een eeuwenoud filosofisch thema. Zijn stijl is helder, overtuigend en aangenaam. *Tijd* is aanrader voor eenieder die weleens vraagtekens zet bij de westerse levensstijl.

Evelien VAN BEECK (Antwerpen)